

כמה מילים על המעטים שעשו רבות

אלי דלין

חסידי אומות העולם אשר עזרו ליהודים בזמן השואה חושפים בפנינו היבט חשוב של השואה, שהוא בעל עצמה דרמטית. אולם עלינו לראות היבט זה בפרופורציות נכונות: זהו סיפור שולי בתולדות השואה.

סיפור זה הוא שולי מכיוון שמרבית היהודים לא זכו להינצל בידי חסידי אומות עולם; מרביתם נרצחו. זהו סיפור שולי מכיוון שהושקעו מאמצים, תשומת לב ומשאבים רבים יותר בהריגתם של היהודים מאשר בהצלתם. מבצעי ההצלה הגדולים הבודדים שהתקיימו התרחשו בשוליים: בראשיתה של המלחמה או אף לפני שהיא פרצה או בשלביה האחרונים. אך אין מדובר רק בשוליים מבחינת הזמן - ההצלה בשוליה הגאוגרפיים של אירופה (דנמרק, בודפשט או דרום צרפת) הייתה קלה יותר מאשר במרכז.

ישנם חוקרים הטוענים כי חסידי אומות העולם היו אנשי שוליים בחברות שבהן הם חיו, וכי לעובדה זו יש חשיבות רבה להבנת פועלם בתקופת השואה (ראה: *Nehama Tec, When Light Pierced the Darkness*, Oxford University Press, 1986). אחרים טוענים כי אנשים שהשתייכו בעצמם לקבוצת מיעוט שהופלתה לרעה – כגון פרוטסטנטים במדינות קתוליות, אנשים מאמינים בחברות חילוניות, פולנים באזורים אוקראיניים או טיפוסים דוגמת אוסקר שינדלר, שחי כל חייו בשולי החברה - היו בעלי סבירות גבוהה יותר להפוך למצילים מאשר חברי הרוב הדומיננטי.

יחד עם זאת שוליים אלה יכולים לשפוך אור משמעותי על כוחו של הפרט לחולל שינוי בעולם ועל כוחו של האדם לבחור בטוב מול הרע ולעשות את "הדבר הנכון" מול סכנות ללא התחשבות במחיר. שוליים אלה מעוררים שאלות נוקבות: האם מעשי ההצלה נבעו מאישיותו הייחודית של כל אחד ואחד מן המצילים או שמא היו בבחינת תגובה מתבקשת על הנסיבות המסוימות של הזמן והמקום? האם אנשים אחרים היו נוהגים כמותם באותן נסיבות? אם לומר זאת במילים אחרות, סיפוריהם של חסידי אומות העולם זורים אור על הוויכוח העתיק בין לומדי העבר: האם ההיסטוריה מעצבת את האדם, או שמא האדם הוא זה אשר מעצב את תולדותיו? ג'ורג'יו פרלסקה, איטלקי שכיהן כדיפלומט בבודפשט והוכר כחסידי אומות העולם, נהג לצטט פתגם איטלקי שעל פיו "ההזדמנות יוצרת את הגנב".

בין מיליוני הרוצחים והצופים מן הצד בזמן השואה הכיר "יד ושם" בקרוב ל-16,000 חסידי אומות עולם [מאז כתיבת המאמר עלה מספרם, נכון ל-2003, לכ-19,500]. אנו נתמקד ב-18 הדיפלומטים מביניהם שהצילו יהודים.

בתור נציגים רשמיים של ממשלות זרות נהנו דיפלומטים ממעמד מיוחד בארצות שבהן הם משרתים, ויש להם לפיכך פוטנציאל לשפעה בסיוע לאנשים חפים מפשע הנרדפים בארצותיהם. ואכן בתקופת השואה היה בידיהם הכוח (והסמכות) להשפיע על גורלם של אלפים. לכל הדיפלומטים, ובפרט לפקידי הגירה, היתה סמכות החלטה לא מבוטלת וחופש פעולה רחב למדי. בזמן שמרבית הדיפלומטים ניצלו כל פסיק בתקנוניהם על מנת למנוע את כניסתם של פליטים יהודים לארצות שייצגו, בלטו אחדים מביניהם כקרני אור בודדות בחשכה הנוראה של תקופת השואה.

בסיכום הכולל פעולותיהם של ראול ולנברג מנציגות שוודיה בבודפשט, קרל לוץ שייצג את שווייץ וקומץ דיפלומטים נוספים ששהו בבירת הונגריה, צ'יאן (סמפו) סוגיהרה, קונסול יפן בקובנה שבליטא, ואריסטידס דה סוסה מנדס, הקונסול הכללי של פורטוגל בבורדו שבצרפת, הובילו להצלתם של עשרות אלפי קרבנות מועדים של הנאצים, רובם ככולם יהודים. אנשים אלה היו אחראים באופן ישיר להצלתן של קבוצות היהודים הגדולות ביותר ששרדו את תקופת השואה.

מטבע הדברים קנה המידה להכרה בדיפלומט כחסידי אומות העולם שונה מן הקריטריונים הנקוטם לגבי אנשים פרטיים שאינם דיפלומטים. ההבדל הדרמטי ביותר הוא בכך שככלל לא סיכנו הדיפלומטים את חייהם. ראול ולנברג נעצר על ידי קציני הצבא האדום ועקבותיו נעלמו בכלא הסובייטי ומעולם לא נראה שוב כאדם חופשי. אך עד היום לא ברורות הסיבות למעצרו, וסביר כי לא היה להן קשר מיוחד לפעולותיו למען היהודים. דיפלומט אחר, ג'ורג' פרדיננד דוקוויץ, מילא תפקיד מפתח בהעברת מידע למחתרת הדנית בדבר התכנית הגרמנית לגירוש קרוב של יהודי דנמרק. בכך הוא אפשר את הצלתה של הקהילה כמעט במלואה - כ- 7,500 נפשות. אילו נודעו מעשיו לשלטונות הנאצים, ייתכן שהיה נדרש לשלם עליהם בחייו, שכן הוא שהה בקופנהגן בתפקיד נספח הספנות הגרמני, ומסתבר שמשרד החוץ הגרמני היה מפקיר אותו לגורלו לידי הגסטפו.

הוועדה המעניקה את תואר חסיד אומות העולם ביד ושם שופטת את פעולותיהם של דיפלומטים על פי שלושה תנאים: (א) מקרים שבהם הם פעלו בניגוד להוראות מפורשות של הממונים עליהם; (ב) מקרים שבהם הם העמידו בסכנה את הקריירה שלהם; (ג) מקרים שבהם סייעו למספר ניכר של אנשים. דוגמה מובהקת לאדם שעמד בשלושת התנאים הללו ניתן לראות בסיפורו של אריסטידס דה סוסה מנדס.

מנדס, שנולד למשפחת אצולה פורטוגלית אמידה, היה בשנת 1940 הקונסול הכללי של פורטוגל בבורדו שבצרפת, הנקודה הקרובה ביותר לגבול הספרדי. משרד החוץ בליסבון אסר על קונסולים להעניק אשרות מעבר וכניסה ללא אישור מראש, ובמזכר פנימי צוין באופן ספציפי כי יש לאסור על יהודים את הכניסה למדינה. אך רגישותו האנושית של מנדס הובילה אותו להחלטה להמרות את פי שולחיו לאחר ששירת את ארצו בנאמנות במשך למעלה

משלושים שנה. במהלך מספר ימים בחודש יוני 1940 חתם מנדס על עשרות אלפי אשרות - ייתכן שהמספר הגיע לכ- 30,000 אך קשה לאמוד אותו בדיוק. יתרה מזאת, הוא אף פקד על פקידים בנציגות הקרובה בבֵּיון (Bayonne) לפעול כמותו.

פעולתו זו הייתה למורת רוחה של ממשלת פורטוגל, והיא שלחה שני פקידים מליסבון במטרה להדיחו מתפקידו, להוציא מידי את חותמת הוויזה ולסלקו ממקומו. מנדס פוטר ממשד החוץ והורד בדרגה. תשלומי הפנסיה נשללו ממנו, ונאסר עליו לעסוק בעריכת דין. הוא מצא עצמו ללא יכולת לדאוג לפרנסתו בפורטוגל בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה. מנדס הוקע על ידי חבריו לשעבר ונאלץ למכור את ביתו ואת רכושו. הוא לקה בשני אירועים מוחיים, ולאחר מכן חי מתמיכה דלה שניתנה לו על ידי הקהילה היהודית המקומית הקטנה. בשנת 1954, חודשים ספורים בלבד לאחר ייסודו של "יד ושם", מת מנדס עני ונעזב.

נמסר כי באותו רגע קריטי שבו הגיע להחלטה להמרות את פי ממשלתו אמר מנדס למשפחתו: "גם אם יפירוני, יכול אני לפעול רק כנוצרי, על פי צו מצפוני. אם יש בפעולתי משום סירוב פקודה, אעדיף להיות עם אלוהים כנגד האדם מאשר להיות עם האדם כנגד האלוהים".

מנדס זכה להכרה כחסיד אומות העולם לאחר מותו, בשנת 1967. ורק בשנת 1988 החזירו משרד החוץ הפורטוגלי לשורותיו, ובשנת 1995 הוענק לו אות הכבוד האזרחי הגבוה ביותר במדינה.

עשרה מבין 18 הדיפלומטים שזכו להכרת "יד ושם" כחסידי אומות העולם פעלו בבודפשט בשנת 1944. אילו אפשרויות להצלת יהודים היו בבודפשט באותה עת?

* היו בעיר דיפלומטים מארצות נייטרליות שהיה בכוחם להפוך למצילי יהודים, בעוד שברוב המקומות האחרים שבהם נרצחו יהודים בזמן השואה לא שהו דיפלומטים זרים.

* מספר לא מבוטל של יהודים הונגרים היו מעורים ומשולבים היטב בכל רבדי החברה ההונגרית: היו להם קשרים טובים, הן ברמה המקומית והן ברמה הבין – לאומית, והם היו מוכרים בקהילה הדיפלומטית.

* שליטתם של הנאצים בהונגריה לא הייתה מוחלטת – ממשלת הונגריה נותרה על כנה והוסיפה לתפקד, ולצדה היו משטרה וצבא הונגריים.

* יהודי בודפשט נלכדו ברשת הפתרון הסופי רק בנובמבר 1944. היה זה בשלהי המלחמה, וכבר היה ברור כי הנאצים יפסידו בה. היה זה חמישה חודשים לאחר פלישת בעלות הברית לנורמנדי, וסופו של הרייך השלישי החל להסתמן באופק. בנסיבות אלה היו בין מבצעי הרציחות כאלה שכבר החלו לחפש דרך להציל את נפשם וביקשו להכין לעצמם אליבי לתקופה שלאחר המלחמה.

עם זאת, בבודפשט פעלו ב-1944, מלבד הנציגויות והדיפלומטים שעזרו ליהודי הונגריה, עוד כתריסר נציגויות נוספות - כולל אלה של צ'ילה, קוסטה ריקה, מצרים, פינלנד, פורטוגל ועוד. כל אלה אוישו על ידי דיפלומטים מארצות נייטרליות. נשאלת השאלה מה עשו אנשים אלה על מנת לסייע ליהודים הנידונים למוות?

מדוע פעל הקונסול היפני בקובנה, צ'יאן סוגיהרה, ב-1940 על מנת להציל יהודים, בעוד הדיפלומטים היפנים בבודפשט נהגו אחרת? הקונסול התורכי ברודוס, סלהטין אולקמאן, הציל כ-50 יהודים יוונים ממוות בטוח; גם בבודפשט הייתה שגרירות תורכית - ומה עשו הדיפלומטים בשגרירות זו?

בספרו "מדיניות של רצח עם" *The Politics of Genocide*, מתאר רנדולף ברהם את הדרך שבה שידלה ממשלת ארצות - הברית את המדינות הנייטרליות שהחזיקו עדיין נציגות בהונגריה ולחצו עליהן: "למען האנושות, [אנו מפצירים בכם] לנקוט צעדים מידיים במטרה להגדיל את מספרם של נושאי התפקידים והדיפלומטים בהונגריה" ולהשתמש בכל האמצעים האפשריים על מנת לשכנע את ההונגרים לחדול מברבריות נוספת. בלשון המעטה האופיינית להיסטוריונים רבים מסיק ברהם כי ההונגרים "כפי הנראה לא השתכנעו".

לאחר תוצאותיה המחפירות של ועידת אוויאן ב-1938 כתבה דורותי תומפסון, עיתונאית אמריקנית ידועה, כי "בעובדה שעבור אלפים רבים של בני אדם מהווה פיסת נייר עם חותמת את ההבדל בין החיים לבין המוות, יש משום הערה מרתקת על חוסר האנושיות של העידן שבו אנו חיים".

חסידי אומות העולם חושפים בפנינו תגובה אנושית אחרת, ומעלים את השאלה אם זוהי התנהגות שנוכל לחקות. הדיפלומטים שבין חסידי אומות העולם מהווים דוגמה מיוחדת מכיון שהם לא נאלצו לסכן את חייהם בפועלם. במהלך הביצוע השגרתי של תפקידיהם יכלו לבחור בין הקשחת לבם והפניית ראשם לבין הושטת יד והגשת עזרה. היה להם חופש פעולה שאפשר להם לשנות את גורלם של רבים. רגש של אמפתיה ורחמים ברגע הנכון עשוי היה להציל את חייהם של אלפים רבים. היה בכוחם של דיפלומטים אלה להחליט כיצד ינהגו, והחלטתם הייתה בעלת השלכות כבדות משקל על גורלם של אנשים רבים שהיו חסרי ישע. "ייתכן שהמריתי את פי ממשלתי, אך לולא עשיתי זאת, אזי הייתי ממרה את פיו של אלוהים" אמר צ'יאן (סמפו) סוגיהרה.

מקור : בשביל הזיכרון, 29, 1998, עמ' 27 - 30.